

Ανδρομάχη Οικονόμου

*Ο Ν. Γ. Πολίτης και η σπουδή του υλικού παραδοσιακού
πολιτισμού*

Σπροσανατολισμός της ελληνικής Λαογραφίας στο γύρισμα του εικοστού αιώνα ως ιδιαίτερου επιστημονικού κλάδου εδράζεται αφενός στις ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους¹ αφετέρου στη διάκριση των συγγενών επιστημών (Εθνογραφίας, Εθνολογίας, Κοινων. Ανθρωπολογίας), που πραγματοποιείται την ίδια περίπου εποχή στην Ευρώπη². Άλλωστε η διάκριση μεταξύ πνευματικού πολιτισμού, δηλαδή της μελέτης της προφορικής παράδοσης που αντιπροσωπεύει το Folklore, και του υλικού πολιτισμού, που αποτέλεσε αρχικά το κατεξοχήν αντικείμενο της Εθνογραφίας³ μέσα από τη μελέτη και εξερεύνηση των εξωτικών πολιτισμών, ήταν εμφανής στο έργο και τη θεωρητική τοποθέτηση των ερευνητών του τέλους του 19ου αι. και των αρχών του 20ού αι. (H. Spencer, Paul Sébillot, C.W. Von Sydow, E.S Hartland, J. Frazer, Heirich Wilhelm Riehl)⁴. Η διάκριση αυτή οδήγησε τους σύγχρονους και τους μετέπειτα ερευνητές να προχωρήσουν στον διαχωρισμό και την αποσύνδεση των δύο επιστημονικών κλάδων⁵, ταυτίζοντας το

1. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978, Μ. Herzfeld, *Πάλι δικά μας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002.
2. J. Poirier, *Histoire de l'ethnologie*, PUF collection "Que sais-je?", Παρίσι 1974, σ. 23-32.
3. Δ. Σ. Λουκάτος, *Λαογραφία - Εθνογραφία: στοιχεία διδασκαλίας και απόψεις από τον εναρκτήριο λόγο της έδρας του*, Ιωάννινα 1968, σ. 6, Θ. Παπαδόπουλλος, «Το πεδίο και το περιεχόμενο της Λαογραφίας διά του ορισμού αυτής», *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* III (1969-70), σ. 17.
4. Θ. Παπαδόπουλλος, *όπ.*, σ. 7-11, Δ. Β. Οικονομίδης 1975-76, «Έννοια και σκοπός της Λαογραφίας», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών* 24 (1975-76), σ.11-20.
5. Για τον Arnold van Gennep (1873-1957) οι όροι χρησιμοποιούνται αδιάκριτα (αδιαχώριστα) θεωρώντας ότι η προέκταση της Λαογραφίας στον τομέα του υλικού πολιτισμού,

Folklore με την «νοπτικήν και πνευματικήν πλευράν της ανθρωπότητας»⁶.

Η Λαογραφία του Ν. Γ. Πολίτη επηρεάζεται αρχικά από την γερμανική *Volkskunde*⁷, όρος που καθιερώθηκε από τον Heinrich Wilhelm Riehl το 1858, και από όσα γίνονται στην Αγγλία και αφορούν την καθιέρωση του όρου Folklore το 1848 από τον William John Toms και την ίδρυση της Αγγλικής Λαογραφικής Εταιρείας το 1878⁸. Και οι δύο επιστημονικοί κλάδοι περιλαμβάνουν αρχικά στο επιστημονικό τους αντικείμενο τον πνευματικό και τον υλικό πολιτισμό. Η αναθεώρηση του εγχειριδίου της Αγγλικής Λαογραφικής Εταιρείας από την Charlotte Sophia Burne το 1914 οδήγησε στη διαίρεση του αντικειμένου του λαϊκού πολιτισμού δίνοντας έμφαση στον ψυχικό βίο και τα δημιουργήματά του και αφήνοντας τον υλικό πολιτισμό ως κατεξοχήν αντικείμενο της Εθνολογίας⁹.

Το Folklore συνδέεται στα πρώτα του χρόνια με τη Φιλολογία και την Αρχαιολογία των ευρωπαϊκών ιδίως λαών, ενώ η Εθνογραφία –αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την Εθνολογία και την Κοινωνική Ανθρωπολογία του 19ου αι.– αντλεί το υλικό της από τις λεγόμενες «πρωτόγονες» κοινωνίες. Στην Ελλάδα είναι ευνοϊκές οι συνθήκες για τη σύνδεση της Λαογραφίας με τη Φιλολογία, την Ιστορία και την Αρχαιολογία υπό το πρίσμα της εκπόνησης διαχρονικών (ιστορικών) μελετών με στόχο την απόδειξη της αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνικού έθνους από την αρχαιότητα μέχρι τα νεότερα χρόνια.

Η νέα επιστήμη που γεννιέται στην Ελλάδα δέχεται την άμεση επιρροή των επιστημονικών ρευμάτων και γενικότερων θεωριών, που εκδηλώνονται αυτή την περίοδο στον ευρωπαϊκό και τον αμερικανικό επιστημονικό χώρο. Παράλληλα όμως, και όχι ανεξάρτητα από τη διάδοση της εξελικτικής θεωρίας (evolutionism), αναπτύσσονται και άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις στον χώρο των κοινωνικών επιστημών, οι οποίες ασκούν επιρροή στη νεόκοπη *Λαογραφία*: είναι η θεωρία των επιβιώσεων (survivals) με κύριους εκπρο-

κύριο αντικείμενο της Εθνογραφίας, είναι φυσική συνέπεια της προόδου της, Ν. Belmont, *Arnold Van Gennep, Le créateur de l'ethnographie française*, Payot, Παρίσι 1974, σ. 23-28.

6. Θ. Παπαδόπουλλος, *όπ.*, σ. 11-16.

7. H. Bausinger, *Volkskunde ou l'ethnologie allemande: de la recherche sur l'antiquité à l'analyse culturelle*, μτφρ. Dominique Lassaigue - Pascale Godenir, Maison des Sciences de l'Homme, Παρίσι 1993, Μ. Μερακλής, «Οι θεωρητικές κατευθύνσεις της Λαογραφίας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο», *Λαογραφία* 27 (1971), σ. 3-23.

8. Θ. Παπαδόπουλλος, *όπ.*, σ.1-5.

9. Θ. Παπαδόπουλλος, *όπ.*, σ 2-3.

σώπους τους Sir J. Frazer και Sir Ed. Tylor, η θεωρία των σταδίων κοινωνικής και πολιτιστικής εξέλιξης και η συγκριτική θεωρία (μέθοδος) με τους H. Spencer και τον Sir Ed. Tylor.

Μέσα λοιπόν σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο ο Ν. Πολίτης θεμελιώνει την ελληνική Λαογραφία αρχικά με την καθιέρωση του όρου «Λαογραφία», στο Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας το 1884, η οποία συνοδεύεται στην πράξη από τις πανεπιστημιακές του παραδόσεις για την αρχαία και νεοελληνική μυθολογία και τη συνεχή προτροπή του για συγκέντρωση λαογραφικού υλικού από τους εκπαιδευτικούς¹⁰. Έχει προηγηθεί το 1871 και 1874 η έκδοση *Μελέτη του βίου των νεωτέρων Ελλήνων (Νεοελληνική μυθολογία)*, που δίνει το στίγμα των λαογραφικών μελετών. Πρόκειται ουσιαστικά μόνο για τη μελέτη των ειδών του προφορικού λόγου, αυτών που στο θεματικό διάγραμμα της Λαογραφίας ο Ν. Πολίτης ονομάζει «μνημεία του λόγου».

Η Λαογραφία την περίοδο αυτή βρίσκεται σε στενή σχέση και με την Αρχαιολογία, κατεξοχήν επιστήμη του υλικού πολιτισμού, η οποία ενδιαφέρεται, και για μακρό διάστημα στη συνέχεια, για το κάλλος και την αισθητική θεώρηση της αρχαίας ελληνικής τέχνης. Ο Ν. Πολίτης συμπορεύεται με σημαντικούς αρχαιολόγους (Χρ. Τσουντα, Αδ. Αδαμαντίου, Αντ. Κεραμόπουλο κ.ά.), που είναι μέλη της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας και μετέχουν στα θεσμικά της όργανα (ο Χρ. Τσουντας εκλέγεται πρόεδρος της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας το 1928). Ο ίδιος ο Πολίτης διδάσκει αρχαία ελληνική

10. Ο Ν. Γ. Πολίτης ως Τμηματάρχης της Μέσης Εκπαίδευσης (1884) και στη συνέχεια ως Γενικός Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων του Υπουργείου Παιδείας αποστέλλει το 1887 εγκύκλιο προς τους εκπαιδευτικούς για την συγκέντρωση λαογραφικού υλικού. Έχει ήδη σταλεί πριν από 30 χρόνια (το 1857) εγκύκλιος με το ίδιο περιεχόμενο από τον τότε υπουργό επι των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης Κ. Χριστόπουλο (Στ. Κυριακίδης, «Εγκύκλιος προς συναγωγήν λαογραφικής ύλης», *Λαογραφία* 8 (1921), σ. 237, Δ. Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική Λαογραφία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1978, σ. 63). Στην εγκύκλιο αυτή ο Πολίτης αναφέρει μεταξύ άλλων: «...Η λαογραφία της Ελλάδος δεν δύναται να θεωρηθή ως επαρκώς εξερευνηθείσα, ανάγκη δε της συνεργασίας πάντων των δυνάμεων να καταρτίσωσι λαογραφικά συλλογές, όπως περιυναχθή ευλαβώς η πολυτίμος κληρονομία των πατέρων μας, τα εύγλωττα τεκμήρια της γησίας καταγωγής του Ελληνικού Έθνους, τα γλωσσικά δηλαδή μνημεία, τα έθιμα και η δημόδης φιλολογία αυτού, εξ ων και ο χαρακτήρ, τα ήθη και το πνεύμα του καθ' ημάς λαού θα γνωσθώσιν ακριβώς και η πάτριος ιστορία μεγάλως θα διευκρινισθή και πολλά της ελληνικής αρχαιολογίας ζητήματα διά του παραλληλισμού προς τα καθ' ημάς θα διαφωτισθώσι... Εν ταις συλλογαίς ταύταις θα περιληφθή καθόλου παν μνημείον της δημόδους γλώσσης και φιλολογίας...».

μυθολογία στο Πανεπιστήμιο, μετέχει στη διοίκηση της Αρχαιολογικής Εταιρείας ως μέλος του Διοικητικού της Συμβουλίου (1909-1911) και ως πρόεδρος (1918-1920)¹¹ και δημοσιεύει άρθρα με αρχαιολογικά θέματα¹².

Η πρώτη σημαντική τομή στην έρευνα των λαογραφικών θεμάτων γίνεται με τη δημοσίευση του ορισμού της Λαογραφίας και του θεματικού της διαγράμματος (1909)¹³, στο οποίο διαχωρίζονται σαφώς «τα μνημεία του λόγου» από τις «κατά παράδοσιν πράξεις ή ενεργείες» αλλά αποτελούν ερευνητικά αντικείμενα της ίδιας επιστήμης.

Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται και αυτό, που στη συνέχεια ονομάζεται στη Λαογραφία «υλικός βίος», «φυσικός βίος», «λαϊκή τέχνη» και στην Κοινων. Ανθρωπολογία και Εθνολογία «υλικός πολιτισμός»¹⁴ και «πολιτισμική τεχνολογία»¹⁵. Οι υποκατηγορίες, που αφορούν άμεσα θέματα του υλικού πολιτισμού και με τις οποίες ξεκινάει η κατηγορία αυτή, είναι: οίκος, τροφή, ενδύματα, στη συνέχεια βίοι και κλείνει με την καλλιτεχνία. Προσεκτικότερη όμως μελέτη των άλλων υποκατηγοριών του όλου διαγράμματος αναδεικνύει και άλλα θέματα που ανάγονται όχι τόσο σε μια περιγραφική αντιμετώπιση του υλικού πολιτισμού, όσο σε μια κοινωνικο-οικονομική προσέγγιση και ερμηνεία της κοινωνίας μέσα από τη μελέτη των υλικών της τεκμηρίων. Στην υποκατηγορία με τον τίτλο «κοινωνική οργάνωση» ο Ν. Πολίτης προτρέπει να μελετηθούν οι «σχέσεις των εργοδοτών προς τους εργάτες, των υπηρετών προς τους κυρίους», που αποτελούν το ειδικό αντικείμενο του κλάδου της Οικονο-

- ♦
11. Β. Πετράκος, *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ιστορία των 150 χρόνων της, 1837-1987*, Αθήνα 1987, σ. 111 και ο ίδιος, *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία 1837-1999*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα 1999, σ. 24.
 12. Στ. Κυριακίδης, «Ν. Γ. Πολίτης», *Λαογραφία* 7 (1923), σ. θ'-κστ'.
 13. Ν. Γ. Πολίτης, «Λαογραφία», *Λαογραφία* 1 (1909), σ. 3-18.
 14. Στην Ελλάδα ο Στ. Κυριακίδης, προλογίζοντας το βιβλίο του Δ. Λουκόπουλου, *Πώς υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί* (1927), χρησιμοποίησε πρώτος τον όρο «υλικός πολιτισμός», Μ. Μερακλής, «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού, μια όχι άσκοπη αναδρομή» *Λαογραφία* 35 (1987-1989), σ. 95, Στέφ. Δ. Ήμελλος - Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, *Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού (Ερωτηματολόγιο)*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, αρ. 17, Αθήνα 1983.
 15. Για θέματα ορολογίας και περιεχομένου του υλικού πολιτισμού υπάρχει πλούσια ελληνική και ξένη βιβλιογραφία· βλ σχετικά Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, «Λαϊκός υλικός βίος και πολιτισμός. (Προβλήματα και απόψεις)» στο *Επιστημονικές Ανακοινώσεις* (22-30 Νοεμβρίου 1979), Ακαδημία Αθηνών. Σύλλογος Επιστημονικού Προσωπικού, Αθήνα 1984, σ. 93-104, Α. Οικονόμου, «Η μελέτη και η αξιοποίηση του υλικού πολιτισμού» στο *Παραδοσιακές τέχνες και επαγγέλματα, Πρακτικά Γ' Συμποσίου*, Στεμνίτσα, 10-11 Νοεμβρίου 2000, Αθήνα 2002, σ. 51-65.

μικής Ανθρωπολογίας και της Ανθρωπολογίας της εργασίας και στην υποκατηγορία «Δίκαιον» τα θέματα που αφορούν τα «σημεία κυριότητας (όπως λ.χ. το χάραγμα των ώτων των ποιμνίων, το χάραγμα επί των γλουτών ίππων, σημεία διά χρώματος κ.λπ.) παραπέμπουν και στη θεματολογία της Ανθρωπολογίας του Δικαίου. Επίσης στην υποκατηγορία «βίοι» δεν μπορούμε να μην σχολιάσουμε το γεγονός ότι περιλαμβάνεται και η μελέτη των *βιομηχανικών επιτηδευμάτων*¹⁶, που θα αποτελέσουν ερευνητικό αντικείμενο της Ιστορίας και της Εθνολογίας στην Ελλάδα πολύ αργότερα, από τη δεκαετία του 1980¹⁷.

Στη θεματική κατηγορία «μνημεία του λόγου» περιλαμβάνεται και η υποκατηγορία 10, που αφορά τη συγκέντρωση και μελέτη «εκ του γλωσσικού θησαυρού αι λέξεις και αι φράσεις, δι'ων δηλούνται... τα έργα και επιτηδεύματα αυτού: ονόματα προσωπικά όπλων, σκευών, οικήσεων... Ονόματα οργάνων και εργαλείων και των μερών εκάστου ιδία. Λέξεις επιτηδευματικάί, αι εις εκάστην τέχνην ή ασχολίαν ιδιάζουσι. Ονόματα ενδυμάτων και των μερών εκάστου ιδία». Η τελευταία αυτή υποκατηγορία, που συνδέει τον υλικό πολιτισμό με τα «μνημεία του λόγου», υπηρετήθηκε τόσο από τον ίδιο τον Πολίτη, στο δημοσιευμένο και αδημοσίευτο λαογραφικό του υλικό, όσο και από τους ερασιτέχνες συλλογείς λαογραφικού υλικού (εκπαιδευτικούς). Αφορά δε κυρίως τμήματα της ενδυμασίας, της τροφής, του οίκου και των πρωτογενών παραγωγικών διαδικασιών. Σε αυτό το σημείο ανάγεται και η στενή συνεργασία και επιρροή που άσκησε ο Πολίτης στους συνεχιστές του έργου του και στους συντάκτες του περιοδικού «Λεξικογραφικού Αρχείου της Μέσης και Νέας Ελληνικής». Ο Στ. Κυριακίδης κάνει ειδική μνεία στην *Ελληνική Λαογραφία (Μέρος Α', 1922)*¹⁸ για τη συλλογή ονομάτων οργάνων και εργαλείων, λέξεων, οι οποίες απαντώνται στους διαφόρους βίους, σημειώνοντας: «Είναι δε η μελέτη αυτών σπουδαία, διότι ου μόνον βεβαιούμεθα περί της υπάρξεως παρά τω σημερινώ λαώ τούτου ή εκείνου του εργαλείου..., [αλλά]...ή νέον, εγχώριον ή δάνειον εξ άλλου τόπου και λαού ή υπέστη την

16. Το πρόδρομο ενδιαφέρον του Ν. Πολίτη για τη μελέτη του βιομηχανικού πολιτισμού επισημαίνει και ο Μ. Μερακλής, *ό.π.*, σ.94.
17. Για τη Βιομηχανική Αρχαιολογία γενικότερα βλ. Ν. Cossons, *The BP Book of Industrial Archaeology*, Newton Abbot: David and Charles, 1975, J. Pinard, *Η βιομηχανική αρχαιολογία*, Π. Τ. Ι. ΕΤΒΑ, Αθήνα 1991, Rainer Slotta, *Εισαγωγή στη βιομηχανική αρχαιολογία*, Π. Τ. Ι. ΕΤΒΑ, Αθήνα 1992 και για την Ελλάδα ειδικότερα Υπουργείο Πολιτισμού, *Βιομηχανική Αρχαιολογία. Για τη μελέτη και ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς*, Αθήνα 1987.
18. Ο δεύτερος τόμος του Στ. Κυριακίδη, ο οποίος, όπως είχε εξαγγελθεί, θα αναφερόταν στη σπουδή του φυσικού βίου, δεν θα εκδοθεί ποτέ.

επίδρασιν λαού συνοίκου ή γειτονικού». Από τους συντάκτες του Λεξικογραφικού Αρχείου πρέπει να μνημονεύσουμε εδώ το επιστημονικό έργο (*Μεγαρικά μελετήματα*) του Πέτρου Φουρίκη (1878-1936)¹⁹ στον χώρο της μελέτης του υλικού πολιτισμού, που αφορά την καταγραφή μεταποικιακών διαδικασιών στην παραδοσιακή ελληνική κοινωνία και την ετυμολογική και ερμηνευτική προσέγγιση τεχνολογικών όρων.

Ο Πολίτης δεν παραλείπει επιπλέον στο λαογραφικό διάγραμμά του να κάνει λόγο «περί μεθόδου», διακρίνοντας τη μέθοδο που αρμόζει στη συγκέντρωση υλικού των δύο κατηγοριών σημειώνοντας ότι «διά την περιγραφήν δε των πράξεων και ενεργειών απαιτείται ιδιαιτέρως οξεία και ασφαλής παρατήρησις, η δ' έκθεσις πρέπει να είναι σαφής και λεπτομερής. Προς μείζονα σαφήνειαν αναγκαίον είναι, όταν τούτο είναι δυνατόν, να επεξηγηθί η περιγραφή πραγμάτων, κινήσεων κ.τ.λ. δι' εικόνων»²⁰. Δεν διστάζει δε να προτείνει και να εμμείνει στη χρήση σύγχρονων τεχνολογικών μέσων της εποχής: «Η μεγάλη διάδοσις της φωτογραφικής τέχνης, σημειώνει, αποδεικνύει το πράγμα όχι δύσκολον. Και της αρίστης δε περιγραφής σαφεστέρα και διδακτικωτέρα είναι η εικόν του περιγραφομένου»²¹. Ας σημειωθεί όμως ότι «για τον Πολίτη η έννοια της επιστημονικής επιτόπιας έρευνας, όπως την εννοούμε σήμερα, ήταν άγνωστος»²². Για την ερμηνευτική προσέγγιση και αυτών των λαογραφικών φαινομένων ο Πολίτης προτείνει τη συγκριτική μέθοδο²³.

Με την έκδοση του Α' τόμου του περιοδικού *Λαογραφία* και τη δημοσίευση του θεματικού διαγράμματος συγκροτείται δειλά στην αρχή, μέσα

19. Ο Πέτρος Φουρίκης διετέλεσε Διευθυντής του Λαογραφικού Αρχείου (1930-36). Άρθρα του, τα οποία δημοσίευσε στα Μεγαρικά Μελετήματα, θεωρούνται σταθμοί στον χώρο της εθνογραφικής τεχνολογίας, όπως εύστοχα επεσήμανε ο Στέλ. Παπαδόπουλος, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο 1900-1975 κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκοτεχνών*, Π.Α.Ι., Ναύπλιο 1982, σ. 15.

20. Ν. Γ. Πολίτης, «Λαογραφία», *Λαογραφία* 1 (1909), σ. 16.

21. Ν. Γ. Πολίτης, *όπ.*, σ. 16-17.

22. Ε. Π. Αλεξάκης, «Κοινωνική Ανθρωπολογία και Ελληνική Λαογραφία: ένα θεωρητικό και μεθοδολογικό πρόβλημα», στο *Η κοινωνική έρευνα στην Ελλάδα σήμερα*, εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα 1993, σ. 34.

23. Για τη συγκριτική μέθοδο, όπως την αντιλαμβανόταν ο Ν. Πολίτης, παραθέτουμε από τις σημειώσεις του (Αρχείο Ν. Πολίτου (1863-1921) αρ. φακέλου 1(7) στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη, Μαθήματα Λαογραφίας, Συγκριτική μέθοδος, σ. 94-95): «Προς εφαρμογήν της μεθόδου ταύτης απαιτείται να έχωμεν ποικίλον και ασφαλές υλικόν προς σύγκρισιν. Το υλικόν δε τούτο παρέχουσιν μίμιν η γλωσσολογία, η ιστορία, η προϊστορική αρχαιολογία, η λαογραφία και προπάντων η εθνογραφία».

από τα δημοσιεύματα, και ο υλικός πολιτισμός ως διακριτή θεματική ενότητα. Στους πρώτους επτά τόμους του περιοδικού, που εκδίδονται υπό την διεύθυνση του Πολίτη, ξεχωρίζουμε μικρές μελέτες: Ν. Λάσκαρι, «Το ράβδισμα των καρυών εν Λάστα»²⁴, Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη, «Η βράκα»²⁵, Φ. Κουκουλέ, «Προδρόμια λαογραφικά ζητήματα»²⁶, Γ. Μαδιά, «Οι ποιμένες εν Καρδαμύλοις»²⁷, Κ. Γιαννούτσου, «Γεωργικός βίος. Γεωργικά εργασία και λέξεις της Ζακύνθου»²⁸, Δ. Λουκόπουλου, «Σύμμεικτα λαογραφικά» και ιδιαίτερα «Το αλώνισμα εις την Αρτοτίαν»²⁹, Δ. Ευαγγελίδη, «Συνήθια του θέρου και της σποράς»³⁰. Το τελευταίο δε δημοσίευμα δίνει την αφορμή στον Ν. Γ. Πολίτη να κάνει «Παρατηρήσεις περί των εθίμων του θέρους και της σποράς»³¹. Ωστόσο, στον πέμπτο τόμο της Λαογραφίας³² εμπλέκεται ενεργά σ' ένα θέμα, που θα ονομάζαμε «καθαρά τεχνολογικό» και αφορά τα δρεπάνια που χρησιμοποιούνται κατά τον θερισμό στην ελληνική ύπαιθρο³³. Στη συνέχεια, και μέχρι τον 8ο τόμο του περιοδικού Λαογραφία, δεν λείπουν οι σημειακές αναφορές σε θέματα του υλικού πολιτισμού, γεγονός που παρέχει τη δυνατότητα στους μαθητές και συνεχιστές του Πολίτη, τον Στ. Κυριακίδη και τον Γ. Μέγα, να ενισχύσουν θεωρητικά, με την προσθήκη του «υλικού βίου» στον κατά Πολίτη ορισμό της Λαογραφίας³⁴, αλλά και πρακτικά, με τη σύνταξη ερωτηματολογίων καθώς και την εκπόνηση σημαντικών αυτοτελών μελετών³⁵, το κεφάλαιο «υλικός βίος».

Ο Πολίτης γνωρίζει πολύ καλά ότι υστερούν οι μελέτες για θέματα του υλικού βίου, όπως σημειώνει σχολιάζοντας το άρθρο του Γ. Καλαϊσάκη,

24. *Λαογραφία* 1 (1909), σ. 418-419.

25. *Λαογραφία* 1 (1909), σ. 661-667.

26. *Λαογραφία* 5 (1915-1916), σ. 309-332.

27. *Λαογραφία* 6 (1917-1918), σ. 255-256.

28. *Λαογραφία* 8 (1921), σ. 209-215.

29. Το δημοσίευμα αυτό του Δημ. Λουκόπουλου στη *Λαογραφία* 8 (1921), σ. 33-34, προοιωνίζει την έκδοση των βιβλίων του, που αποτέλεσαν σταθμούς στη μελέτη της εθνογραφικής τεχνολογίας, Μ. Μερακλής, «Εισαγωγή» στο Δημ. Λουκόπουλος, *Γεωργικά της Ρούμελης*, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1983², σ. V-XV, Στέλ. Παπαδόπουλος, *όπ.*, σ. 23-24.

30. *Λαογραφία* 3 (1911-1912), σ. 675-676.

31. *Λαογραφία* 3 (1911-1912), σ. 676-682.

32. *Λαογραφία* 5 (1915-1916), σ. 412-415.

33. Το θέμα αυτό σχολιάζει εκτενώς ο Στ. Ήμελλος στο άρθρο του «Ο Ν. Γ. Πολίτης και τα γεωργικά εργαλεία του θερισμού», *Λαογραφία* 36 (1993), σ. 203-206.

34. Στ. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α΄. Μνημεία του Λόγου*, εν Αθήναις 1922, σ. 19.

35. *Λαογραφία* 26 (1968-69), Αφιέρωμα στον Γ. Μέγα.

«Η βράκα»: «Η συστηματική εξέταση των ενδυμάτων του ελληνικού λαού, συνισταμένη εις ακριβή αναγραφήν και περιγραφήν τούτων και εις εξερεύνησιν της γενέσεως εκάστου αυτών και ιστορικών λόγων και επηρειών εξ ων επήλθον κατά καιρούς μεταβολαί του σχήματος αυτών, υστερεί δυστυχώς παρ' ημίν παρά πάσαν την σπουδαιότητα, ην από πολλών απόψεων ενέχει»³⁶.

Το ενδιαφέρον όμως του Πολίτη για τη μελέτη και αξιοποίηση του υλικού πολιτισμού εκδηλώνεται έμπρακτα και με την ίδρυση της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας (Ε.Λ.Ε., 1908) και την ενεργή συμμετοχή του στην ίδρυση και λειτουργία επιστημονικών εταιρειών καθώς και την ενθάρρυνση της δημιουργίας λαογραφικών εταιρειών, μουσείων και την παραγωγή εκδόσεων.

Στο πρώτο καταστατικό της Ε.Λ.Ε.³⁷, στο οποίο καθορίζονται οι τρόποι με τους οποίους συντελείται το έργο της Εταιρείας, αναφέρεται ότι αυτό επιτυγχάνεται και: «Δι' εκθέσεων και συλλογών ενδυμάτων, σκευών, εργαλείων, μουσικών οργάνων και παντοίων πραγμάτων, χρησίμων προς διαφώτισιν του βίου του λαού» και στη συνέχεια (αρθ.15) προβλέπεται η αξιοποίηση των συλλογών αυτών³⁸. Ενώ, λοιπόν, τίθενται στους βασικούς σκοπούς της Ε.Λ.Ε. η συλλογή λαογραφικών αντικειμένων, εντούτοις η συγκρότηση μιας μουσειακής λαογραφικής συλλογής θα υλοποιηθεί παρά πολύ αργότερα, το 1952 (με γεν. γραμματέα της εταιρείας τον Γ. Μέγα)³⁹, και η πρώτη της παρουσίαση θα γίνει, με αφορμή το Διεθνές Συνέδριο για τις Λαϊκές Αφηγήσεις το 1964, στο σπίτι της Αγγ. Χατζημιχάλη (μετέπειτα Κέντρο Λαϊκής Τέχνης και Παράδοσης), όπου μεγάλο τμήμα της συλλογής

36. Για τον Πολίτη αναπόσπαστα δεμένα είναι η μελέτη του υλικού βίου και η αξιοποίησή του με τη δημιουργία μουσείων. Προς τούτο δε σημειώνει: «Πολύτιμον δ' ύλην και βάσιν ασφαλεστάτην προς τοιαύτας μελέτας παρέχει και η υπό της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος καταρτιζομένη εν τω μουσείω αυτής συλλογή των κατά τόπους ελληνικών ενδυμασιών», *Λαογραφία* 1 (1909), σ. 661.

37. *Λαογραφία* 1 (1909), σ. 163-167, άρθρο 2, παραγρ. ε'.

38. Σύμφωνα με το πρώτο καταστατικό της Ε.Λ.Ε. (1909) «Αι υπό της εταιρείας καταρτιζόμεναι συλλογαί πραγμάτων κατατίθενται εις το μουσείον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, τηρούσης της εταιρείας το δικαίωμα χρήσεως τούτων προς μελέτην και διδασκαλίαν». Σύμφωνα δε με το τροποποιημένο καταστατικό (27 Φεβρουαρίου 1972): «Αι υπό της εταιρείας καταρτιζόμεναι συλλογαί κατατίθενται εις το Λαογραφικόν Αρχείον της Ακαδημίας Αθηνών, εφ' όσον δεν υπάρχει εν Αθήναις ειδικόν λαογραφικόν μουσείον, τηρούσης της εταιρείας το δικαίωμα της χρήσεως τούτων προς μελέτην και διδασκαλίαν».

39. Για τις λαογραφικές συλλογές και τα λαογραφικά μουσεία στην Ελλάδα βλ. και Γρ. Γκιζέλης - Ηλ. Αντωνοκοπούλου κ.ά., *Οργάνωση και χωροκατανομή των ελληνικών λαογραφικών μουσείων και συλλογών*, τ. Α'-Β', ΕΚΚΕ, Αθήνα 1979, σ. 64 (πολυγρ.).

εκτίθεται μέχρι σήμερα⁴⁰. Η ίδρυση της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας (1882) και η λειτουργία του Μουσείου της (1884), που αποτελεί έναν από τους πρώτους επιτευχθέντες στόχους της νεοσύστατης Εταιρείας, θα βρει τον Πολίτη εκ των πρωτεργατών της, -σ' αυτόν αποδίδεται άλλωστε η ιδέα της δημιουργίας του- δραστήριο γραμματέα του Δ.Σ. και έναν από τους πρώτους δωρητές των συλλογών του. Σύμφωνα με το καταστατικό «το μουσείον θα περιλαμβάνει σκεύη, ενδυμασίες, όπλα, έργα τέχνης και τα τοιαύτα, δι' ων θα καταστή δυνατόν να παρέχεται ζώσα εικόν του βίου του ελληνικού λαού και της κοινωνικής καταστάσεως αυτού εν ταις διαφόροις περιόδοις της πατρίου ιστορίας και να διαφωτισθή η ιστορία της ελληνικής τέχνης»⁴¹. Σημαντική, από κάθε άποψη, είναι η δημιουργία την ίδια περίοδο (1886) του Ανθρωπολογικού Μουσείου του Πανεπιστημίου Αθηνών από τον Στέφανο Κλών και τον Ιωάννη Κούμαρη, η οποία συνοδεύτηκε από την ίδρυση της έδρας της Ανθρωπολογίας (1915) στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας (1924)⁴². Οι παραπάνω επιστημονικοί φορείς, αν και υπηρέτησαν -και υπηρετούν μέχρι σήμερα- κυρίως το γνωστικό αντικείμενο της Φυσικής Ανθρωπολογίας, εντούτοις συνέβαλαν αποφασιστικά στην εμπέδωση και τη διάδοση της ανθρωπολογικής γνώσης στην Ελλάδα⁴³.

40. *Λαογραφία* 16 (1956), σ. 272-273 και *Λαογραφία* 21 (1963-64), σ. 554.

41. *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας*, τ. 2ος (1885-89), τχ. 8ον, Πρακτικά Ζ' Γ. Σ. 31.1.1889, σ. 743, όπου σημειώνεται: «Παρεστήσαμεν το ιδρυθησόμενον μουσείον ως μέλλον να γείνη κέντρον της μελέτης των χρόνων εκείνων της πατρίου ιστορίας, καθ' ους ο εθνικός βίος δεν ηξιώθη ιδιαίτερας προσοχής και μελέτης ως θεωρηθείς ευτελής και έκπτωτος τής ποτε δόξης. Τι ηθέλομεν να δημιουργήσωμεν εδιδλώσαμεν σαφώς αναφέροντες τα ονόματα του Musée Cluny των Παρισίων, του South Kensington Museum του Λονδίνου, του Museo Civico της Βενετίας, του Germanisches Museum της Νυρεμβέργης, του Kunst-Gewerbe Museum του Βερολίνου...». Για την ιστορία του Εθνολογικού Μουσείου βλ. και Μ. Λαδά-Μινώτου, «Το ιστορικό της ίδρυσης του πρώτου Εθνολογικού Μουσείου της Ελλάδος και η συμβολή του στη διάσωση τεκμηρίων του παραδοσιακού μας πολιτισμού» στο *Ο ρόλος των λαογραφικών μουσείων στα πλαίσια της ενωμένης Ευρώπης, Πρακτικά Α' Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*, Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, Αθήνα 1994, σ. 177-182.

42. Χρ. Κίττας - Θ. Πίτσιος, «Πανεπιστημιακά μουσεία: το Ανθρωπολογικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών», *Επτάκυκλος* 2 (10) (1998-1999), σ. 71-77.

43. Για τις πολύ σημαντικές συλλογές του Ανθρωπολογικού Μουσείου βλ. Χρ. Κίττας - Θ. Πίτσιος, *ό.π.*, σ. 74-76. Γενικότερα για τη συμβολή των φορέων της Φυσικής Ανθρωπολογίας στην πορεία των ανθρωπολογικών σπουδών στην Ελλάδα βλ. Γρ. Γκιζέλης, «Η Ανθρωπολογία στην Ελλάδα: πρόβλημα ταυτότητας» στο *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2004, σ. 30-31.

Οι πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. σημαδεύονται από την ίδρυση σημαντικών συλλογών και μουσείων στη χώρα μας⁴⁴, τα οποία είτε είναι «καθαρά» λαογραφικά είτε ενέχουν το «σπέρμα» της Λαογραφίας. Στη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνεται το Βυζαντινόν και Χριστιανικόν Μουσείον (1914)⁴⁵, στου οποίου την εφορευτική επιτροπή συμμετέχει ο Ν. Πολίτης. Στην πρώτη κατηγορία εγγράφεται η ίδρυση του Λυκείου των Ελληνίδων, το 1911, με πρωτοβουλία της Καλλιρόης Παρέν⁴⁶ και η δημιουργία του Τμήματος Ιματιοθήκης και η συγκρότηση της συλλογής παραδοσιακών ενδυμασιών⁴⁷ με στόχο «να αποτελέσει εν είδος μουσείου Εθνογραφικού συμπληρώματος το επίσημον του κράτους»⁴⁸. Την ίδια χρονιά (1910) ξεκινάει και η συγκέντρωση αντικειμένων λαϊκής τέχνης, που θα οδηγήσουν στη δημιουργία του Μουσείου Μπενάκη (1930). Στα πρώτα λαογραφικά μουσεία-συλλογές, συγκαταλέγεται και το πανεπιστημιακό μουσείο, που ιδρύεται από τον Στ. Κυριακίδη στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης το 1926.

Το 1918 ιδρύεται το Μουσείο Ελληνικών Χειροτεχνημάτων (μετέπειτα «Εθνικόν Μουσείον Κοσμητικών Τεχνών», το 1923, και στη συνέχεια «Μουσείον Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης», το 1958), στο οποίο συλλέγονται «όχι μόνο τα αντικείμενα της τέχνης (δηλ. της καλλιτεχνίας), αλλά και τα προϊόντα της τεχνικής, δηλ. κοινά αντικείμενα καθημερινής χρήσης»⁴⁹. Ο ίδιος πάντως, όπως και άλλοι σημαντικοί λαογράφοι της εποχής (πχ ο Στ. Κυριακίδης), απουσιάζει από τα θεσμικά όργανα ενός τόσο σημαντικού ιδρύματος για την επιστήμη της Λαογραφίας. Η ίδρυση όμως την ίδια χρονιά (1918) του Λαογραφικού Αρχείου θα μονοπωλήσει το ενδιαφέρον του Πολίτη και των συνεργατών του, «του οποίου σκοπός ακριβώς ετέθη η περισυλλογή και η δημοσίευσις των λαογρα-

44. Α. Κόκκου, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Ερμής, Αθήνα 1977, σ. 3-4, Τ. Χατζηνικολάου, «Εισαγωγή», αφιέρωμα «Μουσεία και λαϊκός πολιτισμός», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 12.
45. Αδ. Αδαμαντίου, «Το Βυζαντινόν και Χριστιανικόν Μουσείον», *Λαογραφία* 5 (1915-1916), σ. 416-418. *Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, 1884-1930. Από τη χριστιανική συλλογή στο Βυζαντινό Μουσείο, κατάλογος*, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα 2002.
46. Ελ. Μπόμπου-Πρωτοπαπά, *Το Λύκειον των Ελληνίδων 1911-1991*, Αθήνα 1993.
47. Το Μουσείο Εθνικών Ενδυμασιών του Λυκείου των Ελληνίδων θα εγκαινιαστεί πολύ αργότερα, το 1986.
48. Ελ. Μπόμπου-Πρωτοπαπά, *ό.π.*, σ. 71. Η σύζυγος του Ν. Γ. Πολίτη Μαρία ήταν τακτικό μέλος του Λυκείου των Ελληνίδων και σύμβουλος στην Εφορεία Χορού το 1911. Ελ. Μπόμπου-Πρωτοπαπά, *ό.π.*, σ. 35.
49. Τ. Χατζηνικολάου, «Εισαγωγή», αφιέρωμα «Μουσεία και λαϊκός πολιτισμός», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 13-14.

φικών μνημείων θεωρουμένων ως κειμηλίων της εθνικής ψυχής». Το Λαογραφικό Αρχείο⁵⁰ θα υπηρετήσει την σπουδή του υλικού πολιτισμού από την πρώτη κιόλας περίοδο με διευθυντή τον Στ. Κυριακίδη (1918-1926) με εκδόσεις-σταθμούς τα βιβλία του Δημ. Λουκόπουλου (*Αιτωλικά οικήσεις, σκεύη και τροφαί, 1925. Ποία παιχνίδια παίζουν τα Ελληνόπουλα. Περιγραφές ελληνικών παιχνιδιών από όλα τα μέρη της Ελλάδος, 1926. Πώς υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί, 1927. Ποιμενικά της Ρούμελης, 1930 και Γεωργικά της Ρούμελης, 1938*).

Το τέλος του 19ου αιώνα σημαδεύεται στην Ευρώπη και την Αμερική από μια αξιόλογη κίνηση δημιουργίας λαογραφικών-εθνογραφικών μουσείων, που αντικαθιστούν τις «παράξενες συλλογές» των αρχών του αιώνα⁵¹. Επιπλέον παρατηρείται και στη μουσειακή πολιτική μια στροφή προς τους «δικούς μας άλλους», στην παρουσίαση του πολιτισμού των ίδιων των ευρωπαϊκών χωρών. Το πέρασμα από το μουσειακό ενδιαφέρον για τις κουλτούρες των άλλων στη δική μας κουλτούρα έγινε με αργόσυρτο ρυθμό στα τέλη του 19ου αιώνα και στηρίχτηκε αρχικά στην ανάδειξη μιας ενιαίας, εθνικής κουλτούρας μέσα από την ενδυμασία, τα κεντήματα, τα υφαντά, αντικείμενα με διακόσμηση κ.ά., τα χειροτεχνήματα εντέλει με αισθητική και καλλιτεχνική αξία. Αναφέρω εδώ χαρακτηριστικά, ανάμεσα στα πολλά παραδείγματα που έχουμε από τον ευρωπαϊκό χώρο⁵², την περίπτωση της Αυστρίας, όπου το 1894 ιδρύθηκε το κεντρικό Λαογραφικό Μουσείο της Βιέννης (και το 1886 η Εταιρεία Αυστριακής Λαογραφίας), επίσης το 1888 ιδρύθηκε στο Innsbruck το Μουσείο Χειροτεχνίας (το οποίο το 1929 μετατράπηκε σε Λαογραφικό Μουσείο του Τυρόλου) και στο Graz το 1895 δημιουργήθηκε το Μουσείο Καλλιτεχνικής Χειροτεχνίας (το οποίο το 1913 ονομάστηκε Λαογραφικό Μουσείο)⁵³.

50. *Λαογραφία* 6 (1918), σ. 660-662.

51. Ενώ οι εθνολογικές εταιρείες ιδρύονται μεταξύ 1838-1843 (Λονδίνο, Παρίσι, Ν. Υόρκη), τα εθνολογικά μουσεία δεν εμφανίζονται παρά περίπου 30 χρόνια αργότερα (Musée d'Ethnographie, 1878 Παρίσι, Nordiska Museum, 1873 Στοκχόλμη κ.ά.), J. Cuisenier - M. Segalen, *Ethnologie de la France*, PUF, συλλογή «Que sais-je?», Παρίσι 1986, σ. 20-31. J. Cuisenier Jean, «Introduction» στο *Muséologie et Ethnologie*, Ed. de la Réunion des Musées Nationaux, Παρίσι 1987, σ. 7-25.

52. Σχετικά με τη δημιουργία βιομηχανικών μουσείων και σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα, τη Γαλλία, βλ. M. Chantal, «Le Louvre de l'ouvrier: les musées industriels autour de 1848. Quelques questions pour aujourd'hui» στο *Muséologie et Ethnologie*, 1987, Ed. de la Réunion des Musées Nationaux, Παρίσι 1987, σ. 46-67.

53. Β. Πούχνερ, «Σύγχρονοι προβληματισμοί για τα λαογραφικά μουσεία της Ευρώπης. (Η περίπτωση της Αυστρίας)», *Λαογραφία* 36 (1990-1992), σ. 135-144.

Σημαντική είναι εξάλλου και η ίδρυση επαρχιακών μουσείων στον ελληνικό χώρο⁵⁴, που ξεκινάει στα τέλη του 19ου αιώνα, αλλά οργανώνεται στις αρχές του 20ού αιώνα και κορυφώνεται μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο⁵⁵.

Στη Δ. Ευρώπη όμως την ίδια περίοδο σημειώνονται και οι πρώτες προσπάθειες δημιουργίας βιομηχανικών μουσείων κυρίως στις πόλεις που αναδείχθηκαν ως βιομηχανικά κέντρα (το 1864 ιδρύεται στη Βιέννη το Μουσείο «Βιομηχανίας και Τέχνης»)⁵⁶ και πραγματοποιείται η δημιουργία των πρώτων υπαίθριων ή ανοικτών μουσείων (1892 Skansen open-air museum στη Στοκχόλμη), τα οποία θα γνωρίσουν άνθηση, μαζί με τα οικομουσεία, την δεκαετία του 1970⁵⁷.

Συμπερασματικά, ύστερα από τη σύντομη αυτή ανασκόπηση στο έργο του Πολίτη σχετικά με τη σπουδή και την αξιοποίηση του υλικού πολιτισμού, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι: 1) ενέταξε τη μελέτη του υλικού πολιτισμού ως διακριτή θεματική ενότητα του ερευνητικού αντικειμένου της Λαογραφίας, 2) ενθάρρυνε και ενίσχυσε τη συλλογή και αξιοποίηση των υλικών τεκμηρίων του παραδοσιακού πολιτισμού (μουσεία, συλλογές) και 3) δημιούργησε το θεωρητικό υπόβαθρο για τους συνεχιστές του, των οποίων το αξιολογικό επιστημονικό έργο στον χώρο του υλικού πολιτισμού δεν παρήχθη *in vacuo*.

54. Α. Κόκκου, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, όπ., σ. 3-4 και 310.

55. Για την ίδρυση των επαρχιακών εθνογραφικών μουσείων στη Γαλλία στα τέλη του 19ου αι. βλ. I. Collet, «Les premiers musées d'ethnographie régionale en France» στο *Muséologie et Ethnologie*, Ed. de la Réunion des Musées Nationaux, Παρίσι 1987, σ. 68-99.

56. Β. Πούχγερ, όπ., σ. 135-144.

57. L. Benoist, *Musées et Muséologie*, PUF, συλλογή «Que sais-je?», Παρίσι 1971, σ. 28. G-H Rivière 1987, «Le musée de plein-air des Landes Gascogne. Expérience française d'un musée de l'environnement» στο *Muséologie et Ethnologie*, Ed. de la Réunion des Musées Nationaux, Παρίσι 1987, σ. 260-269. Α. Οικονόμου, «Η μελέτη και η αξιοποίηση του υλικού πολιτισμού» στο *Παραδοσιακές τέχνες και επαγγέλματα, Πρακτικά Γ' Συμποσίου*, όπ., σ. 62-64.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσσ

Αδαμαντίου Αδαμάντιος, «Το Βυζαντινόν και Χριστιανικόν Μουσείον»
Λαογραφία, 5 (1915-1916), σ. 416-418.

Αλεξάκης Ελευθ., «Κοινωνική Ανθρωπολογία και Ελληνική Λαογραφία: ένα
θεωρητικό και μεθοδολογικό πρόβλημα» στα *Πρακτικά Συνεδρίου Η
κοινωνική έρευνα στην Ελλάδα σήμερα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1993, σ. 23-47.

*Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, 1884-1930. Από τη χριστιανική συλλογή
στο Βυζαντινό Μουσείο, κατάλογος*, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο,
Αθήνα 2002.

Γκιζέλης Γρ. - Αντωνακοπούλου Ηλ. κ.ά., *Οργάνωση και χωροκατανομή των
ελληνικών λαογραφικών μουσείων και συλλογών*, τ. Α'-Β', ΕΚΚΕ, Αθήνα
1979 (πολυγρ.).

Γκιζέλης Γρηγόριος, «Η Ανθρωπολογία στην Ελλάδα: πρόβλημα ταυτότητας»
στο *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*,
Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2004, σ. 23-37.

Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, τόμ. 1ος (1883-
84), 2ος (1885-1889), 3ος (1889-1891), 5ος (1892-1895).

*Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας
Αθηνών* (πρώην Λαογραφικών Αρχείων).

Herzfeld Michael, *Πάλι δικά μας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002.

Ήμελλος Στέφανος - Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, *Παραδοσιακός υλικός βίος
του ελληνικού λαού (Ερωτηματολόγιο)*, Δημοσιεύματα του Κέντρου
Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, αρ. 17,
Αθήνα 1983.

Ήμελλος Στέφανος, *Ιστορικά και μεθοδολογικά της ελληνικής Λαογραφίας*
τεύχ. Α', *Από την προδρομική φάση μέχρι την επιστημονική αυτοτέλεια*,
Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1995.

Ήμελλος Στέφανος, «Ο Ν. Γ. Πολίτης και τα γεωργικά εργαλεία θερισμού»,
Λαογραφία 36 (1990-1992), σ. 203-206.

Καββαδίας Π., *Η ιστορία της Αρχαιολογικής Εταιρείας από της εν έτει 1837
ιδρύσεώς της μέχρι του 1900*, Αθήναι 1900.

Κίττας Χρ. - Πίτσιος Θεοδ., «Πανεπιστημιακά μουσεία: το Ανθρωπολογικό

- Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών», *Επτάκυκλος* 2 (10) (1998-1999), σ. 71-77.
- Κόκκου Αγγελική, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Ερμής, Αθήνα 1977.
- Κυριακίδης Στίλπων, «Εγκύκλιος προς συναγωγήν λαογραφικής ύλης», *Λαογραφία* 8 (1921), σ. 234-239.
- Κυριακίδης Στ., *Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Α'. Μνημεία του Λόγου*, εν Αθήναις 1922.
- Κυριακίδης Στ., «Ο Ν. Γ. Πολίτης», *Λαογραφία* 7 (1923), σ. θ'-κστ'.
- Κυριακίδης Στ., «Ο ιδρυτής της ελληνικής Λαογραφίας», *Νέα Εστία* 55 (1954), σ. 495-504.
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, *Η θεωρία της ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978.
- Λαδά-Μινώτου Μαρία, «Το ιστορικό της ίδρυσης του πρώτου Εθνολογικού Μουσείου της Ελλάδος και η συμβολή του στη διάσωση τεκμηρίων του παραδοσιακού μας πολιτισμού» στο *Ο ρόλος των λαογραφικών μουσείων στα πλαίσια της ενωμένης Ευρώπης, Πρακτικά Α' Συνάντησης Λαογραφικών Μουσείων των χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*, Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, Αθήνα 1994, σ. 177-182.
- Λαογραφία*, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Αθήνα.
- Λουκάτος Δ., «Η λαογραφική έρευνα τα πρώτα πενήντα χρόνια του αιώνα μας», *Νέα Εστία* 48 (1950), σ. 287-297.
- Λουκάτος Δ., *Λαογραφία - Εθνογραφία: στοιχεία διδασκαλίας και απόψεις από τον εναρκτήριο λόγο της έδρας του*, Ιωάννινα 1968.
- Λουκάτος Δ., *Εισαγωγή στην ελληνική Λαογραφία*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1978.
- Μαρίνης Κώστας, «Θεμέλια λαολογίας, Α'. Συλλογή του λαολογικού υλικού και ίδρυση μουσείου», *Ελληνική Λαολογία* 1 (1936), σ. 7-26.
- Μέγας Γεώργιος, «Η Λαογραφία και η συμβολή των διδασκάλων εις το έργον αυτής», ανάτυπο από Γ. Ν. Παλαιολόγου, *Ο θεσμός των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και η Μαράσλειος Παιδαγωγική Ακαδημία*, Αθήνα 1939.
- Μέγας Γ., *Λαογραφία* 26 (1968-1969), αφιέρωμα στον Γ. Μέγα.

- Μέγας Γ., «Η σπουδή της Λαογραφίας. Σκοπός και έργον αυτής», ανάτυπο, *Πλάτων*, έτος Γ' (1951), τχ. 1.
- Μέγας Γ., «Αι λαογραφικαί σπουδαί και ο Νικόλαος Πολίτης», ανάτυπο, *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 46 (1972), σ. 11-34.
- Μερακλής Μιχάλης, «Οι θεωρητικές κατευθύνσεις της Λαογραφίας μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο», ανάτυπο, *Λαογραφία* 27 (1971), σ. 3-23.
- Μερακλής Μ., «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού, μια όχι άσκοπη αναδρομή», *Λαογραφία* 35 (1987-1989), σ. 93-103.
- Μερακλής Μ., «Εισαγωγή» στο Δημ. Λουκόπουλος, *Γεωργικά της Ρούμελης*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1983², σ. V-XV.
- Μερακλής Μ., *Λαϊκή τέχνη. Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. Γ', Οδυσσέας, Αθήνα 1992.
- Μπόμπου-Πρωτοπαπά Ελένη, *Το Λύκειον των Ελληνίδων 1911-1991*, Αθήνα 1993.
- Οικονομίδης Δημ., «Έννοια και σκοπός της Λαογραφίας», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών* 24 (1975-76), σ. 1-39.
- Οικονόμου Ανδρομάχη, «Η μελέτη και η αξιοποίηση του υλικού πολιτισμού» στο *Παραδοσιακές τέχνες και επαγγέλματα, Πρακτικά Γ' Συμποσίου*, Στεμνίτσα, 10-11 Νοεμβρίου 2000, Αθήνα 2002, σ. 51-65.
- Παπαδόπουλλος Θεόδωρος, «Το πεδίο και το περιεχόμενο της Λαογραφίας διά του ορισμού αυτής», *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 3 (1969-70), Λευκωσία, σ. 1-62.
- Παπαδόπουλος Στέλιος, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο 1900-1975, κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκουργών*, «Εισαγωγή», ΠΛΙ, Ναύπλιο 1982, σ. 9-64.
- Πετράκος Β., *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ιστορία των 150 χρόνων της 1837-1987*, Αθήνα 1987.
- Πετράκος Β., *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία 1837-1999*, εκδ. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα 1999.
- Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Λαϊκός υλικός βίος και πολιτισμός. Προβλήματα και απόψεις», *Επιστημονικές ανακοινώσεις (20 Νοεμβρίου - 5 Δεκεμβρίου 1979)*, Σύλλογος Επιστημονικού Προσωπικού, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα

1982, σ. 93-104.

Πούχνερ Βάλτερ, «Σύγχρονοι προβληματισμοί για τα λαογραφικά μουσεία της Ευρώπης. (Η περίπτωση της Αυστρίας)», *Λαογραφία* 36 (1990-1992), σ. 135-144.

Πολίτης Ν. Γ., *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τ. Α΄ (Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αρ. 1, εκ του τυπογραφείου Παρασκευά Λεωνή, εν Αθήναις 1920), τ. Β΄ (Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αρ. 2, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1921), τ. Γ΄ (Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αρ. 6, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, εν Αθήναις 1931), τ. Δ΄ (Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 15, εν Αθήναις 1980).

Πολίτης Ν. Γ., «Λαογραφία», *Λαογραφία* 1 (1909), σ. 3-18.

Φουρίκης Πέτρος, *Μεγαρικά μελετήματα*, Μέρος Α΄, Αθηνά 30 (1919), σ. 343-377, Μέρος Β΄, *Λεξικογραφικόν Αρχείον* 5 (1918), σ. 210-232, Μέρος Γ΄, *Λεξικογραφικόν Αρχείον* 6 (1923), σ. 388-404, Μέρος Δ΄, *Λεξικογραφικόν Αρχείον* 6 (1923), σ. 404-434.

Χατζημιγάλη Αγγελική, «Η λαϊκή τέχνη μέσα στα πενήντα χρόνια», *Νέα Εστία* 48 (1950), σ. 281-286.

Χατζηνικολάου Τέτη, «Εισαγωγή», αφιέρωμα «Μουσεία και λαϊκός πολιτισμός», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 11-26.

Ξενόγλωσση

Adams William, *The philosophical Roots of Anthropology*, CSLI Publications, Stanford 1998.

Bascom William, "Folklore and anthropology", *Journal of American Folklore* 66 (1953), σ. 283-290.

Bausinger Hermann, *Volkskunde ou l'ethnologie allemande: de la recherche sur l'antiquité à l'analyse culturelle* (μτφρ. Dominique Lassaigue - Pascale Godenir), Maison des Sciences de l'Homme, Παρίσι 1993.

Belmont Nicole, *Arnold Van Gennep. Le créateur de l'ethnographie française*, Payot, Παρίσι 1974.

Benoist Luc, *Musées et Muséologie*, PUF συλλογή «Que sais-je?», Παρίσι 1971.

China Isac-Jeggle Utz (επιμ.), *Ethnologies en miroir: la France et les pays de*

- langue allemande*, Maison des Sciences de l'Homme, Παρίσι 1987.
- Collet Isabelle, "Les premiers musées d'ethnographie régionale en France" στο *Muséologie et Ethnologie*, Ed. de la Réunion des Musées Nationaux, Παρίσι 1987, σ. 68-99.
- Cuisenier Jean - Segalen Martine, *Ethnologie de la France*, PUF συλλογή «Que sais-je?», Παρίσι 1986.
- Cuisenier Jean, «Introduction» στο *Muséologie et Ethnologie*, Ed. de la Réunion des Musées Nationaux, Παρίσι 1987, σ. 6-25.
- Martinet Chantal, «Le Louvre de l'ouvrier: les musées industriels autour de 1848. Quelques questions pour aujourd'hui» στο *Muséologie et Ethnologie*, Ed. de la Réunion des Musées Nationaux, Παρίσι 1987, σ. 46-61.
- Poirier Jean, *Histoire de l'ethnologie*, PUF συλλογή «Que sais-je?», Παρίσι 1974.
- Rivière Georges-Henri, «Le musée de plein-air des Landes Gascogne. Experience française d'un musée de l'environnement» στο *Muséologie et Ethnologie*, 1987 εκδ. Ed. de la Réunion des Musées Nationaux, Παρίσι 1987, σ. 260-269.
- Vaillant Emilia, «Les musées de société en France: Chronologie et définition» στο *Musées et Société*, Πρακτικά Συνεδρίου, Mulhouse-Ungersheim 1991, σ. 16-23.

SUMMARY

Andromachi Economou

Nikolaos G. Politis and the Study of Material Culture

In this piece we examine the beginnings of the study of traditional material culture that occurred upon Politis' creation of a set of prescriptive guidelines, followed up to the present day regarding the research, study and classification of folklore material in Greece.

The present critical review draws on N. G. Politis' published academic works and on works by scholars who followed in his steps, namely Stilpon Kyriakidis and Georgios Megas. Our analysis also rests on Politis' correspondence with teachers, on the foundation of the Hellenic Folklore Society (1908) and of the Folklore Archive (1918), and on the publication of the academic journals *Laographia* and *Epetiris tou Laographikou Archeiou* (Annual of the Folklore Archive).

This approach to the study of material culture examines the relationship between *laographia* and other social sciences and disciplines, especially archaeology, and the influences, academic trends and theories that affected it.

The paper also refers to the efforts to save and utilize material evidence of traditional Greek culture, as represented by the foundation of the Artefact Museum (nowdays Museum of Greek Folk Art), the Lyceum of Greek Women and the organization of museum collections by the University of Athens and the Hellenic Folklore Research Centre.